

8 Mavzu: Oziq-ovqat xavfsizligini baholash me'zonlari.

Reja:

- 1 Oziq-ovqat xavfsizligini baholashga yozdoshuvalar;
- 2 Oziq-ovqat xavfsizligini baholash tamoyillari va darajalari;
- 3 Oziq-ovqat xavfsizligini baholash ko'rsatkichlari va koeffitsiyentlari.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat xavfsizligi, Baholash tamoyillari, Baholash darajalari, Baholash ko'rsatkichlari, Baholash koeffitsiyentlari.

Foydalangan adabiyotlar:

Asosiy adabiyotlar

- 1 Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi - (darslik)- T.: TDIU, 2004. - 304 bet.
- 2 Abdug'aniyev A., Avdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. - T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006 yil. -288 bet.
- 3 Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. - Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti. Darslik. - T.: TDIU, 2004. - 304 bet.

Qo'shimcha adabiyotlar:

- 1 Iqtisodiyotning agrar sektori. T.Jo'rayev, Sh. Allayarov, X.Asatullayev, T. Umarov, Ma'ruzalar matni. -T.: TIM, 2012
- 2 Salomov T. Hamdamov Q.S. Tursunxo'jayev T.L., To'raxo'jayev T.I., Hakomov R.X., O'roqov N.I., Aripov I.M., Jahon qishloq xo'jaligi. O'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2004. - 128 b.
- 3 Hakimov R. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti, -T.: MCHJ "RAM-S", - 2007. 367 b.
- 4 Hakimov R., Otaqulov M., Yusupov E., Yusupov M., Agrosanoat majmui iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2004. - 160 b.
- 5 Salimov T., Hamdamov Q.S., Tursunxo'jayev T. L., To'xtayev T.I., Xakimov R.X., O'roqov N.L., Aripov I.M. Jahon qishloq xo'jaligi. O'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2004. - 128 b.
- 6 Saidova D.N., Rustamova I.B., Tursunov Sh.A. "Agrar siyosat va oziq-ovkat xavfsizligi". O'quv qo'llanma. T.: "O'zR Fanlar Akademiyasi Asosiy kutubxonasi" bosmaxonasi nashriyoti, 2016. - 257 b.

Xorijiy adabiyotlar:

- 1 Gail L. Cramer, Clarence W. Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. Agricultural Economics and agrobusiness. - New York, 2001. - 519 p.
- 2 Just R.E., N Bockstael. Commodity and resource policies in Agricultural Systems, Springer- Verlag, Berlin Heidelberg 1991
- 3 OECD (2012), Food and Agriculture, OECD Green Growth Studies, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264107250-en>
- 4 David Colman and Trevor Young, 1989. Principles of Agricultural Economics. Markets and Prices in Less developed countries. Cambridge. Cambridge CB2 1RP, United Kingdom.
- 5 Suresh Chandra Babu, Sandjar Djalolov, 2006. Policy Reforms and Agriculture Development in Central Asia. Springer Science + Business Media, Inc. NY 10013, USA
- 6 Попов Н. А. Экономика сельского хозяйства: Учебник. - М.: Изд-во "Дело и сервис", 2000. - 367 с.
- 7 Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник Для Студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1990. - 480 с.
- 8 Б.А. Кандиус, Экономика агропромышленного комплекса: учебное пособие // Пос. Акад. Наук, Ин-т, Европыи. - М.: Памятники исторической мысли, 2011, 284 с. URL:[хттп://33950.ксу.ру/бсовер/0000690287_шм.пдф](http://33950.ксу.ру/бсовер/0000690287_шм.пдф)
- 9 Ткач А.Б. Сельскохозяйственная кооперация: Учебное Пособие. - 3 - е изд., испр. И доп. - М.: Издателско-торговая корпорация "Дашков И Ко", 2005. - 364 с. 2 экз.
- 10 Устойчивие развития сельского хозяйства И сельских территорий: Зарубежный опыт и проблем России, - М.: Т-во научных изданий КМК. 2005 - 615 с.
- 11 Бусел И.П. Агробизнес: Учебное пособие - Минск, 2009.

Internet saytlari

- 1 www.samqxi.uz - Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
- 2 www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
- 3 www.agro.uz - O'zbekiston Respublikasi Qishloq va Suv xo'jaligi vazirligi portali.
- 4 www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi portali

1 Oziq-ovqat xavfsizligini baholashga yondoshuvalar;

Oziq-ovqat xavfsizligi deganda mamlakat iqtisodiyotining shunday holatini tushunish lozimki, bunda jahon bozorlari kon'yunkturasidan har bir aholiga davlat tomonidan ilmiy asoslangan me'yorlarga muvofiq keladigan maqsadlarda oziq-ovqat bilan barqaror ta'minlash kafolatlanadi, ya'ni masalaning bir tomonida taklif turadi, ikkinchi tomonida talab va iste'molni tibbiy me'yorlar darajasida saqlash uchun shart-sharoit yaratiladi.

Aholining oziq-ovqat xavfsizligi holatini baholash quyidagi ko'rsatkichlar yordamida amalga oshiriladi:

- mamlakatning barcha hududida to'lovga qobil talabga mos keladigan miqdorda va assortimentda oziq-ovqat mahsulotlarining doimiy ravishda mavjudligi;
- barcha iste'molchilar uchun uning ijtimoiy maqomi va yashash joyidan qat'iy nazar oziq-ovqat mahsulotlarini minimal darajada iste'mol qilish imkoniyatining mavjudligi;
- oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligi - inson uchun ushbu mahsulotni yaroqsiz holga keltiruvchi yoki xavfli bo'lgan moddalarning mavjud emasligi;
- oziq-ovqat mahsulotlarining sifati, ya'ni har kuni inson tomonidan unga zarur bo'lgan miqdordagi kaloriya va ozuqaviy komponentlarning uning yoshi va faoliyat sohasiga bog'liq ravishda iste'mol qilinishi. Bunda ovqatlanish sifati ovqatda mutasaddi organlar tomonidan tavsiya qilingan rasional me'yorlarga muvofiq keladigan oqsil, yog', uglevodlar, vitaminlar, makro va mikroelementlarni uyg'unlashtirish orqali ta'minlanadi.

Yuqorida ko'rsatilgan aholi ehtiyojlarini ta'minlash uchun mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini umumlashtiruvchi mezoni belgilanadi. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanishini baholashda muayyan belgilari asosida ham miqdori, ham sifati bo'yicha bo'sag'aviy qiymat butun dunyoda mamlakatning oziq-ovqat mahsulotlari bilan o'z-o'zini ta'minlashi va o'tkinchi zahiralarning darajasi hisoblanadiki, bu zahiralarning 15-20 %ini tashkil qilishi kerak.

2 Oziq-ovqat xavfsizligini baholash tamoyillari va darajalari;

Xalqaro tashkilotlar miqyosida oziq-ovqat xavfsizligini baholash uchun MDH ishtirokchilari bo'lgan davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligini oshirish konsepsiyasida taklif etilgan ko'rsatkichlaridan foydalanish mumkin. MDH a'zolari bo'lgan davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligini oshirish konsepsiyasi 2010 yil 19 noyabrda MDH hukumat boshliqlari Kengashining Qarori bilan tasdiqlangan bo'lib, unda mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi darajasini baholash

quyidagi ko'rsatkichlar majmui keltirilgan:

- oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish uchun iqtisodiy imkoniyatlarning mavjudligi oziq-ovqatlarga ketadigan xarajatlarning barcha turdagi tovar va xizmatlarga qilinadigan jami xarajatlarga nisbatidir;
- ichki bozorning ayrim oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha salohiyatli sig'imi-muayyan oziq-ovqat mahsulotini rasional iste'mol qilishning jon boshiga to'g'ri keladigan miqdorining shu mahsulotni iste'mol qilishning amaldagi miqdoriga ko'paytmasidir;
- ayrim oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha oziq-ovqat mustaqilligining darajasi-aniq turdagi oziq-ovqat mahsulotini mamlakatning o'zida ishlab chiqarish hajmining shu mahsulotni amalda iste'mol qilish hajmiga nisbatidir;
- biologik sifat ko'rsatkichi mahsulotning ozuqaviy qiymati bo'lib, 1 gramm oziq-ovqat mahsulotida hayotiy muhim ozuqaviy moddalar va energiyaning miqdori bilan belgilanadi: energetik quvvat (kkal), oqsil (mg), yog'lar (mg), uglevodlar (mg);
- biologik xavfsizlik ko'rsatkichi oziq-ovqat mahsulotidagi zararli ingridiyentlarning miqdori bilan belgilanadi, u yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan me'yoriy darajadan oshmasligi kerak;
- inson rasionining sutkalik ozuqaviy va energetik qiymati;
- har bir alohida oziq-ovqat mahsulotini iste'mol qilishning yetarlilik darajasi;
- davlat resurslarida don zahiralarning yetarlilik darajasi;
- toza ichimlik suvi zahiralarning yetarlilik darajasi;
- aholining har xil toifalari uchun oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish imkoniyatlarining mavjudlik darajasi;
- mamlakat oziq-ovqat ta'minoti hamda agrosanoat majmualari resurs ta'minotining importga qaramligi darajasi;
- strategik, operativ va o'tkinchi oziq-ovqat zahiralarning ularning me'yoriy darajaliga taqqoslangan hajmlari;
- mamlakatimizda ishlab chiqariladigan qishloq xo'jaligi va baliq mahsulotlari hamda oziq-ovqat mahsulotlarining ularni umumiy iste'mol qilish hajmidagi va tovar resurslaridagi ulushi (solishtirma hissasi);
- oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan fiziologik ehtiyojlarning ularning xavfsizligi, ozuqaviy energetik qiymatini hisobga olgan holda qondirilish darajasi;
- ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jaligi va baliq mahsulotlari, xomashyo va oziq-ovqat mahsulotlarining ichki bozordagi tovar resurslari umumiy hajmidagi solishtirma hissasini foizdagi ifodasi.

MDH ning a'zolari bo'lmish davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash darajasining majmuaviy bahosi sifatida ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jaligi va

baliq mahsulotlari, xomashyo hamda oziq-ovqat mahsulotlarining ichki bozordagi tovar resurslarining umumiy hajmiga bo'lgan nisbatining foizdagi ifodasidan foydalaniladi.

Oziq-ovqat xavfsizligini baholashning xalqaro tashkilotlarning hujjatlarida taklif etilgan asosiy bo'sag'aviy qiymat va ko'rsatkichlaridan tashqari mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi borasidagi salohiyat darajasini quyidagi yo'nalishi va mezonlar bo'yicha inobatga olish hamda baholash lozim:

- qishloq xo'jaligining ishlab chiqarish salohiyati, u mavjud ishlab chiqarish quvvatlari, yerlar va mehnat resurslari bo'yicha baholanadi;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining taraqqiyot va barqarorlik darajasi, bunda mavjud texnika va texnologiyalarning amaldagi sifati, ASM tarmoqlari va tashkilotlarining moliyaviy-iqtisodiy holatini baholash natijalari inobatga olinadi;
- mamlakatimizdagi ishlab chiqarish resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi, bunga byudjetdan moliyalashtirish va boshqa manbalar ham kiritiladi;
- mamlakatimizdagi tashkilotlar tomonidan ishlab chiqarilayotgan agrar mahsulotlar va oziqovqat mahsulotlarining sifati;
- importning ko'lemi, jumladan mamlakatdagi ishlab chiqarish bilan aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlari bilan taqqoslangan holda;
- oziq-ovqat mahsulotlarining ochiqlik dvarajasi bilan import intervensiyasiga qarshi ta'sir ko'rsatish mexanizmi;
- atrof-muhitning ifloslanishi va ta'qiqlangan preparatlar, texnologiyalar, jumladan genmodifikasiyalashgan organizm (GMO), o'sishni rag'batlantirish vositalari, antibiotiklar va boshqalardan foydalanish nuqtai-nazaridan tarmoqning ekologiyalashganlik darajasi;
- oziq-ovqat xavfsizligiga qo'yilgan talablarning huquqiy qonunchilikka, me'yoriy hujjatlar tizimiga, davlat agrar siyosatining yo'nalishlariga hamda jahon tendensiyalari va me'yorlariga mosligi;
- oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid va tahlkalar.

3 Oziq-ovqat xavfsizligini baholash ko'rsatkichlari va koeffitsiyentlari.

Ma'lum bir davrda qishloq xo'jaligining rivojlanishi nuqtai nazaridan oziq-ovqat xavfsizligining erishilgan darajasini quyidagi ko'rsatkichlar nuqtai-nazaridan baholash mumkin:

1. Asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning jon boshiga to'g'ri keladigan miqdori. Ushbu ko'rsatkich yordamida iqtisodiyotning mazkur sektoridagi takror ishlab chiqarish jarayonining dinamikasini ko'rib chiqilayotgan davrda aholi sonining o'zgarishini inobatga olgan holda baholash mumkin.

2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining O'zbekiston Respublikasining Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tavsiya etilgan standartlariga va xalqaro standartlarga mosligi. Shu standartlarga muvofiq holda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning ularni jon boshiga iste'mol qilishining yetarli darajasini ta'minlash uchun miqdor va sifat tarkibini tavsiya etish mumkin.

3. Asosiy moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar.

Davlat yoki hududlar darajasida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining moliyaviy-iqtisodiy holatini tezkor baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin:

S qishloq xo'jaligi korxonalarining butun faoliyatidan olingan qoldiq natija (foyda minus zarar);

S foyda olib yoki zarar ko'rib ishlayotgan korxonalar soni;

S umuman qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining va jumladan o'simlikchilik hamda chorvachilikning rentabellik darajasi.

Aloxida uy xo'jaliklarining oziq-ovqat xavfsizligiga asosan aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad ta'sir ko'rsatadi, chunki har bir kishining amalda oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilishlari daromadlarning darajasiga bog'liq. Daromadlar o'z navbatida oiladagi ishlovchi a'zolarning ish haqi miqdoriga, nogironlar, pensionerlar va aholining kam ta'minlangan qatlamlarining pensiyalari va ijtimoiy nafaqalariga; individual faoliyatdan keladigan daromadlarga bog'liq bo'ladi. Bunda oziq-ovqat mahsulotlariga ketadigan xarajatlarning real pul daromadlari bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining, ASMning oziq-ovqat va qayta ishlash sanoati mahsulotlari narxlarining o'zgarishlari bilan korrelyatsiyalashuvi yuz beradi.

Aholi ovqatlanishining miqdor va sifat ko'rsatkichlari bo'yicha quyi chegarasi tarkibiga ma'lum bir tovar va xizmatlar to'plami kiritiladigan minimal iste'mol savati sifatida qarash mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligining muhim natijaviy ko'rsatkichi bo'lgan oziq-ovqatlar savatining qiymati aynan o'sha iste'mol savatidagi mahsulot to'plamiga bog'liqdir. Uning miqdori aholining muayyan guruhlari uchun ularning jinsi va yoshini inobatga olgan holda minimal iste'mol me'yorlarini tovar ishlab chiqariladigan tarmoqda: ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarish qishloq xo'jaligi-qayta ishlash-mahsulotni pirovard iste'molchiga sotish sohasida qaror topgan o'rtacha narxlarga ko'paytirish yo'li bilan hisoblab chiqiladi. Bunda shuni nazarda tutish lozimki, turli mamlakatlarda minimal iste'mol savatining me'yorlari ilmiy asoslangan ovqatlanish me'yorlaridan ahamiyatli darajada farqlanishi mumkin.¹

---

¹ Саидова Д.Н., Рустамова И.Б., Турсунов Ш.А. “Аграр сийёсат ва озик-овкат хавфсизлиги”. Укув кулланма. Т.: “УзР

Minimal iste'mol savatining tovar va xizmatlar to'plamidan kelib chiqqan holda yashash minimumi aniqlanadi, u bir kishi uchun insonning minimal bioijtimoiy ehtiyojlarining qondirilishini ta'minlaydigan minimal iste'mol savatining qiymatiga teng bo'lgan minimal daromaddan iborat. Shuni inobatga olgan holda yashash minimumi quyidagilar uchun mo'ljallangan:

- turmush darajasini baholash;
- kambag'allik darajasini aniqlash;
- ijtimoiy siyosatning yo'nalishlarini asoslash;
- aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha tadbirlarni amalga oshirish;
- ish haqi, pensiya, nafaqa va boshqa ijtimoiy to'lovlarning eng kam miqdorlarini asoslash.
- Ko'rsatib o'tilgan omillarning oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sirini oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilishning quyidagi ko'rsatkichlari asosida baholash mumkin:
- aholi daromadlarining xarid qobiliyatini baholash: minimal va o'rtacha oylik ish haqining, minimal pensiyaning yashash minimumiga nisbati:
- agar ushbu nisbatning qiymati 1 ga teng bo'lsa, oziq-ovqat tovarlarini iste'mol qilish darajasi minimal iste'mol savatiga mos bo'ladi.
- agar nisbatning qiymati 1 dan katta bo'lsa, oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish darajasi minimal iste'mol savatidan kattaroq bo'ladi.
- asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini amalda jon boshiga iste'mol qilinishi miqdori.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash qanday tamoyillarga asoslanadi?
2. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash qanday darajalarda aniqlanadi?
3. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash ko'rsatkichlari va koeffitsiyentlarini tavsiflang.